

ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ ТА ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

DOI 10.31558/2519-2949.2019.1.9

УДК 323.2:[327.51+329.3:28](5-15)(=411.21)

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1328-8475>

Брайло А. В., Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК КРАЇН АРАБСЬКОЇ РЕГІОНАЛЬНОЇ СИСТЕМИ ТА «АРАБСЬКА ВЕСНА» ЯК КАТАЛІЗАТОР ЕВОЛЮЦІЇ ІСЛАМІЗМУ НА ВЕЛИКОМУ БЛИЗЬКОМУ СХОДІ

Феномен сплеску ісламського екстремізму безпосередньо пов'язаний з самою політичною ситуацією, яка склалася в ряді регіонів, які відрізняються підвищеною конфліктністю. Виникненню ісламського екстремізму сприяли внутрішні чинники розвитку мусульманських країн, де особливий вплив надали безробіття, рівень життя переважної більшості населення, складна демографічна ситуація, досить низькі темпи економічного розвитку, низький рівень авторитетних політичних режимів і їх репресивна політика щодо опозиції, а також криза національної ідеології, які створили масову соціальну базу для ісламістської опозиції політичним і світським режимам. Особливу роль зіграли зміни геополітичної ситуації у світі в цілому, особливо це стало актуальним після розпаду СРСР і світової соціалістичної системи. Посилилася позиція США в якості єдиного світового гегемону, що стало каталізатором відходу від європейських зразків, а також пошуком шляхів самобутнього розвитку. Конфлікт різних типів цивілізацій – європейського і мусульманського, що проявився практично у всіх сферах мусульманського суспільства, показав неможливість сліпого копіювання західного суспільства на ісламську ґрунті. Активізація пошуку нових рішень та зміни пріоритетів в економічному розвитку арабських країн стала закономірним явищем у період кризових потрясінь у всьому світі. Базові світоглядні принципи та положення будь-якого вчення спроможні за умови їх радикалізації і доведення до краю сформулювати як надзвичайно позитивне, так і негативне ставлення і до місця людини у світі, і до навколишнього середовища. Ідейною складовою ісламського радикалізму є радикальний іслам, який складається з фундаменталізму, традиціоналізму і модернізму, кожен з яких є реакцією на події, що відбуваються у суспільстві. Ісламський фундаменталізм і традиціоналізм виступають захисною реакцією на відхилення від традицій і сталих норм культури і соціуму.

***Ключові слова:** арабський світ, Близький Схід, «арабська весна», ісламізм, радикалізм, екстремізм.*

Постановка проблеми. Механізм міжконфесійних конфліктів Близького Сходу став у великій мірі результатом негативних міграційних процесів, що порушує кордони етноконфесійних ареалів, які в даному регіоні простежувалися досить чітко. Об'єктивні соціально-економічні наслідки арабо-ізраїльського конфлікту в даний час грають на руку ісламістам, створюючи для них особливо сприятливе середовище, яке здатне формувати соціальні бази. Неврегульований арабо-ізраїльський конфлікт до теперішнього дня підживлює релігійний екстремізм у численних мусульманських країнах. Роль арабо-ізраїльського конфлікту в процесі активізації ісламського екстремізму дуже складно переоцінити. Посилення радикального фундаменталізму в результаті кризи світського націоналізму, а також загострення соціальної напруженості та ескалація насильства змогли представити собою той фон, на якому екстремістські рухи змогли зіграти далеко не останню роль. Процеси такого характеру в цих регіонах характеризувалися негативною економічною динамікою. Що стосується таборів біженців, які були і так досить озлоблені і до цього часу практично

знедоленим, вони стали осередками національно-визвольного руху в його найбільш радикальних формах. Особливу роль зіграли зміни геополітичної ситуації у світі в цілому, особливо це стало актуальним після розпаду СРСР і світової соціалістичної системи. Посилилася позиція США в якості єдиного світового гегемону, що стало каталізатором відходу від європейських зразків, а також пошуком шляхів самобутнього розвитку. Таким чином, ісламський екстремізм – залишкове явище «холодної війни», а результат цієї політики – створення ісламістського руху в численних країнах.

Метою дослідження є виявлення основних внутрішніх чинників еволюції ісламізму на Великому Близькому Сході.

Суттєвим внеском у дослідження сучасного ісламізму в регіоні ВБС стала публікація монографій Х. Дабаші, Т. Менхіра, А. Магді, Л. Нуехеда, а також М. Асанбаєва. Разом з тим, питання впливу соціально-економічних факторів після так званої «Арабської весни» на посилення ісламістських рухів та їх радикалізацію потребує подальших наукових розвідок.

Конфлікт різних типів цивілізацій – європейського і мусульманського, що проявився практично у всіх сферах мусульманського суспільства, показав неможливість сліпого копіювання західного суспільства на ісламську ґрунті. Як відомо, історично більшість країн Близького Сходу пережили складний етап. Недавній досвід минулих десятиліть показав не тільки неспроможність запозичення «капіталістичного», але і «соціалістичного» шляхів розвитку, а також неприйнятність їх механічного копіювання.

Саме внутрішні чинники відіграли особливу роль у формуванні громадської думки арабських країн. З серйозними проблемами стикалась арабська молодь, що не мала можливостей реалізувати себе. Зростав рівень смертності, а показник рівня повсякденного життя навпаки знижувався [1, с. 46-52]. Водночас з цим малочислена частина суспільства – політична еліта – користувалася усіма благами, загрузнувши у корупції та безвідповідальності.

Сучасній соціально-економічній ситуації в країнах Арабського Сходу притаманні такі особливості як аграрне перенаселення; велика кількість не задіяних у сільському господарстві робочих рук; досить швидка урбанізація міст за рахунок вихідців з сіл; нездатність забезпечити роботою населення міста, зростання безробіття; досить сильне майнове розшарування в суспільстві.

Соціальні проблеми, які більшістю дослідників вважаються наслідками сучасної економічної системи є різноманітними: збільшення нерівності між найбагатшими та найбіднішими, високий рівень бідності, низька заробітна плата, зниження проценту середнього класу серед населення, безробіття та погані житлові умови.

Варто взяти до уваги, що політичній масштабній кризі, «Арабській весні», передували роки відносного економічного піднесення в країнах, охоплених революційними змінами, з показниками не надто стійкого зростання. Йдеться, звичайно ж, про порівняння не з розвиненими країнами, а про порівняння з країнами південніше Сахари та деякими країнами Південної та Східної Азії.

По-перше, для деяких країн (Єгипет, Лівія, Ємен) певною проблемою є відносне перенаселення: на величезних територіях заселена лише незначна їх частина; по-друге, усі зазначені країни є експортерами переважно сировинних товарів, насамперед нафти і нафтопродуктів; по-третє, зазначені країни демонстрували низькі показники валового національного продукту, що дає підстави Світовому банку визначати рівень життя населення в них як нижчий за середньосвітовий – lower middle-income. І на цьому фоні «відносного благополуччя» і «стабільного зростання» в зазначених країнах арабського світу поступово накопичувалися проблеми, які в сукупності створювали вибухонебезпечну соціально-економічну ситуацію [2, с. 42].

В умовах невпинного загострення політичної кризи переважна більшість населення, серед них представники сучасного освіченого середнього класу та молоді, була позбавлена політичного представництва у владних структурах. Суспільство потерпало від тотальної корупції, соціальної нерівності, бідності, безробіття. Влада була перетворена на родинне підприємство заради накопичення на приватних рахунках величезних обсягів ренти від експлуатації національних ресурсів. Усе це, зрештою, створило небезпеку уповільненої дії, що й спричинило в кінцевому підсумку кумулятивний ефект – політичний і соціально-економічний вибух унаслідок тривалого накопичення нерозв'язаних проблем [3, с. 3].

Звернення до ринку і акцент на пріоритетному розвитку інституту приватної власності в сучасних програмах соціально-економічного розвитку арабських країн, при всьому їх різноманітті, знаменують чергову спробу переходу на новий виток розвитку капіталістичних відносин, використовуючи при цьому відомі рецепти МВФ, починаючи з програм «виправного руху»

в 1970-ті рр., «оздоровлення економіки» у 1980-ті рр., «шокової терапії» і приватизації в 1990-ті рр. Програми були націлені на рішучу трансформацію етатизованої економічної системи з її характерними рисами тотального усуспільнення і зарегульованості, адміністративно-командним управлінням.

Закономірність поширення цієї системи, позбавленої механізму вільної конкуренції, з помітним порушенням послідовності розвитку капіталізму, обумовлена історичними особливостями соціально-економічної еволюції арабських країн. Загальна для багатьох з них тенденція уповільнення економічного розвитку в колоніальний період і блокування розвитку національного капіталу на етапі національно-демократичних реформ створили умови для перетворення державної монополії у визначальний фактор еволюції економічних відносин у цих країнах.

Характер і масштаби участі держави у господарському розвитку в будь-якому суспільстві обумовлені рівнем розвитку даного суспільства, обраною їм стратегією зростання. Функціональна роль держави може бути зведена до позитивної діяльності, спрямованої на створення міцної матеріальної бази, для реалізації передусім творчих, духовних та матеріальних потенцій суспільства.

Державна власність в арабських країнах виникла в умовах нерозвиненого капіталізму і отримала помітне поширення в 1960-70-ті роки в результаті широкої націоналізації іноземної власності і місцевого, головним чином, великого капіталу. Відчуження приватної власності на користь держави стало потужним стимулом розширення держсектора, часто не в чистій державній формі, а в основному в змішаній [4, с. 59].

Зовнішня торгівля в багатьох країнах фактично монополізована державою повністю, в ряді країн, наприклад, в Єгипті, контроль держави був поширений і на внутрішній товарообіг – оптову торгівлю.

Процеси усуспільнення надали нового імпульсу розвитку економіці. Створена матеріальна основа дозволяла формувати нові економічні відносини на міжнародному рівні. З'явилися серйозні передумови для розширення економічного простору. Державна власність в країнах, що здійснили послідовну націоналізацію і усуспільнення засобів виробництва, мала безперечно загальнонаціональну значимість у вирішенні стратегічних завдань економічного зростання та подолання відсталості [5, с. 5-27].

Становлення державного сектору та поширення державної монополії з'явилися закономірним явищем у 1960-70-ті рр. у період національно-демократичних перетворень в арабських країнах соціорієнтації. Завдання форсованого розвитку і подолання відсталості, включаючи докорінну перебудову колоніальної структури, вимагали централізованого керівництва і мобілізації всіх національних зусиль.

Багатофункціональна роль держави, його втручання в процеси капіталоутворення на всіх стадіях суспільного відтворення перетворили його у вирішальний фактор модернізації економічних структур.

Державний контроль у Єгипті був поширений на сільськогосподарське виробництво. Уряд втручався в організацію сівозміни, встановлюючи строгий обов'язковий набір вирощуваних, так званих урядових культур, за порушення був передбачений штраф. Контроль за реалізацією основної сільськогосподарської продукції передбачав обов'язковий збут бавовни та цукрової тростини, а також половини врожаю рису тільки через систему кооперації.

Активізація пошуку нових рішень та зміни пріоритетів в економічному розвитку арабських країн стала закономірним явищем у період кризових потрясінь у всьому світі. Труднощі, пережиті арабськими країнами на початку 1980-х рр., викликали широку хвилю критики системи державного регулювання в країнах, змушуючи звернутися до нової моделі господарської модернізації – до економічної лібералізації.

В логічній схемі її розвитку акцент був зроблений на усунення господарської дезінтеграції, що виникла в результаті державної домінантності і дирижизму в економіці. Зміна пріоритетів розвитку передбачала створення нових умов для розвитку рівноправних підприємців в державному і приватному секторах на вільній конкурентній основі.

Економічні реформи Рашида Сфара в Тунісі в 1986 р. і прийняття закону про реорганізацію державного сектора в Алжирі в 1987 р. з'явилися підготовкою до широкомасштабних заходів для переведення їх економік на ринкову основу в умовах різкого загострення політичної боротьби всередині країни.

Політика «оздоровлення» в королівському Марокко на відміну від країн соціалістичної орієнтації не була пов'язана з різкою зміною в політичному курсі правлячого режиму. Вона

здійснювалася на початку 1980-х рр. в історично окресленому руслі капіталістичного розвитку з інтеграційними тенденціями в бік Заходу [6, с. 76].

У 1990-ті рр. ринкові реформи швидко поширюються на інші арабські держави, включаючи Йорданію, Кувейт, Оман, Бахрейн і в даний час охоплюють різною мірою 15 держав у регіоні.

Послідовність проведення ринкових реформ у всіх арабських країнах визначила логіка обраного курсу, спрямованого на оновлення економічної системи. Насамперед це стосується змін у сфері обміну і розподілу, включаючи валютно-фінансову галузь господарства, повністю підпорядковану державній монополії в існуючій структурі [4, с. 91].

Варто зауважити, що така послідовність реформ (яка вже стала універсальною) з першочерговим акцентом на руйнування існуючої системи розподілу і обміну виявляється більш доцільною тільки в тих випадках, коли рівень матеріального виробництва досить високий і міцний, щоб замортизувати драматичні наслідки різкого збідніння населення і можливого спаду суспільного виробництва.

Першочергові зміни обмінного курсу національної валюти і введення вільного комерційного курсу здійснили поки в шести арабських державах, зокрема в Єгипті, Йорданії, Кувейті, Лівані, Марокко і Тунісі. Інші країни прагнуть зберегти контроль над національною валютою, зміни якої можуть суттєво вплинути на розвиток зовнішнього торговельного обороту. Вони усвідомлюють небезпеку нестримного розширення імпорту іноземних товарів, що становлять жорстку конкуренцію національному виробництву [4, с. 91].

Таким чином, зміна пріоритетів економічного розвитку в арабських країнах в останнє десятиріччя в основному збігалася із загальною тенденцією розвитку світового господарства. Тож, основними причинами повстань, що спалахнули на початку ХХІ ст., були зростання цін на продукти першої необхідності та економічні диспропорції.

З політичної точки зору протести були спричинені дефіцитом реальної демократії. У багатьох арабських країнах глави держав упродовж десятиріч залишались при владі, передаючи керівництво країною своїм наслідникам. Таким чином, один сімейний клан міг перебувати на верховіччя протягом близько п'ятдесяти років. Такі авторитарні режими передбачали високий рівень корупції, відсутність свободи слова, зростання розриву між багатим і бідним населенням країн, що в свою чергу стало поштовхом до масових виступів. Протестуючий народ ставив собі на мету усунути від владних структур сімейні клани, оскільки вони, на думку більшості населення, гальмували розвиток демократії в арабському суспільстві [7, с. 53].

Отже, початок ХХІ ст. ознаменувався новою хвилею трансформаційних перетворень і змін, епіцентром яких стали Північна Африка і Близький Схід. Трансформаційні процеси кінця ХХ ст. знайшли продовження і перекинулись у ХХІ ст. Револьюційні рухи, які розпочались в цих субрегіонах, стали початком чергового пробудження народів арабського світу, країни якого, звільнившись від колоніальної залежності, упродовж майже півстоліття прагнули до прийняттого, цивілізованого способу організації суспільного життя, виявились ошуканими власними правителями. Потужний геополітичний рух арабського світу розпочався в другій половині ХХ ст. визвольними та національно-демократичними революціями і, мабуть, ніхто не міг передбачити, що цей процес еволюціонуватиме через формування деспотично-жорстоких режимів, результатом яких стала «Арабська весна» – серія масових вуличних протестів, революцій та внутрішніх військових конфліктів у низці арабських країн Північної Африки та Близького Сходу.

Базові світоглядні принципи та положення будь-якого вчення спроможні за умови їх радикалізації і доведення до краю сформувати як надзвичайно позитивне, так і негативне ставлення і до місця людини у світі, і до навколишнього середовища. Ідейною складовою ісламського радикалізму є радикальний іслам, який складається з фундаменталізму, традиціоналізму і модернізму, кожен з яких є реакцією на події, що відбуваються у суспільстві. Ісламський фундаменталізм і традиціоналізм виступають захисною реакцією на відхилення від традицій і сталих норм культури і соціуму. Порівняно з відносно лояльним традиціоналізмом, фундаменталізм є більш реакційним і радикально налаштованим. У свою чергу ісламський модернізм навпаки прагне реформувати правові та суспільні структури згідно зі зміненими умовами життя, що робить його більш гнучким і сучасним. Проаналізовані характерні особливості та положення ісламу використовуються і розвиваються майже в усіх ідеологічних доктринах, до яких вдаються прихильники ісламського радикалізму. Глибоке занурення мусульман у догматику ісламу і жорстке приведення їх у відповідність до релігійних постулатів використовуються теоретиками ісламського радикалізму з метою десекуляризації суспільства.

Ісламському фундаменталізму притаманна більшість недоліків самого ісламу, а, саме, неоднорідність переконань і суперечливість ідеології, що тягне за собою нелогічність і недосконалість правових норм. Ця обставина дозволяє зробити висновок про можливість використання політичними лідерами лише тих аспектів шаріату, які досить вигідні в тій чи іншій ситуації. У такому випадку, ісламський фундаменталізм вже починає виявлятися не як релігійний, а як політичний рух, який прагне захопити владу будь-яким доступним способом, а також і шляхом насильницького повалення законної влади. Мабуть, сам ключ до подолання рецидивів ісламського фундаменталізму, який загострюється в основному на хвилі економічних і соціальних проблем, знаходиться не в прямій боротьбі з ним, як з якимось злом, яке матеріалізувалося, а у покращенні життя людей та оздоровленні економіки, що в свою чергу не тільки консервує, а й сприяє «розсмоктуванню» негативних проявів ісламського фундаменталізму.

Виникненню ісламського екстремізму сприяли внутрішні чинники розвитку мусульманських країн, де особливий вплив надали безробіття, рівень життя переважної більшості населення, складна демографічна ситуація, досить низькі темпи економічного розвитку, низький рівень авторитетних політичних режимів і їх репресивна політика щодо опозиції, а також криза національної ідеології, які створили масову соціальну базу для ісламістської опозиції секулярним політичним і світським режимам.

Події «Арабської весни» в країнах Північної Африки та Близького Сходу тривають вже досить довго. Революції спричинили зміну політичних режимів відразу в декількох країнах, а наслідки виявилися набагато менш передбачуваними, ніж це уявлялося раніше. Ситуація в регіоні залишається нестабільною та мінливою. Щодо релігійної складової, то швидкість, з якою мирні демонстрації в Сирії трансформувались у жорстоку громадянську війну з релігійним забарвленням, шокувала світову громадськість й актуалізувала питання про можливість подальшого існування країн, де поряд проживають шиїти та сунніти.

Після 2011 р. лідери арабських країн один за одним почали проводити власні реформи (Кувейт, Йорданія, Ємен, Алжир), в ряді країн повалені правлячі режими або відправлено у відставку уряди [8]. Попри бурхливі події останніх років, монархічні династії Близького Сходу достатньо впевнено утримують свої позиції. Найбільших змін зазнали держави з республіканською формою правління, тоді як в Йорданії, Марокко, ОАЕ та Саудівській Аравії ситуація залишається стабільною, незважаючи на те, що протести опозиції не оминули і ці країни. До того ж Королівство Саудівська Аравія наразі має достатньо можливостей, щоб використати події в регіоні для реалізації своєї давньої мрії – лідерства в регіоні Близького Сходу.

Проте, у жодній арабській країні, яку охопила революційна хвиля, не відбулось зміни суспільно-політичного ладу. Таким чином, говорити, що масові виступи в державах Близького Сходу та Північної Африки є революціями в класичному розумінні цього терміну важко. Існує думка, що все це більше нагадує стихійні заколоти, повстання, заворушення і озброєні зіткнення. Наприклад, зміна президентів в Тунісі та Єгипті не привела до кардинальних трансформацій політичних систем в цих державах, у Лівії немає чіткої узгодженості дій всередині опозиції і навіть немає лідера, який міг би очолити країну, отже, імовірно є подальше загострення ситуації і, як наслідок, початок затяжної громадянської війни.

В Кувейті, Йорданії, Омані та Алжирі лідери країн розпочали масштабні реформи в усіх сферах суспільного життя, і тому зміни правлячих режимів в цих країнах не сталося. У Саудівській Аравії та Бахреїні протести були придушені, в Сирії ситуація продовжувала загострюватись. Президент Ємену погодився віддати владу в обмін на особисту недоторканість.

Висновки. Таким чином, серед внутрішніх чинників радикалізації ісламських країн у країнах Близького Сходу та Північної Африки, проявом чого стала й «Арабська весна», можна насамперед виділити економічні, політичні та соціальні проблеми. Саме вони сприяли розповсюдженню радикальних настроїв населення, спрямованих проти правлячих режимів, що перебували при владі у 2010-2011 рр. Підсумовуючи економічні наслідки «Арабської весни», її вплив на інвестиційний клімат країн РСАДПЗ, слід звернутися до неупереджених оцінок міжнародних фінансових організацій, які наголосили, що події «Арабської весни» мали загалом негативний ефект на стан економік регіону. Важливо відмітити, що постійні протести населення країн арабського світу вимагають не стільки політичної, скільки економічної свободи, захисту економічних прав.

Бібліографічний список:

1. Истархов Г. Первые революции XXI века... Международная жизнь, 2011. № 5. С. 46– 52.
2. Dabashi H. The Arab Spring: The End of Postcolonialism. N.Y.: Zed Book, 2012. 150 p.
3. Manhire T. The Arab Spring: Rebellion, Revolution, and a New World Order. Guardian Books, 2012. 320 p.

4. Magdi A. *After the Spring: Economic Transitions in the Arab World*. Oxford University Press, 2012. 192 p.
5. Трофимов Д. А. Исламский фундаментализм в арабских странах: истоки и реалии. Восток, 1992. № 1. С. 5-27.
6. Noueihed L. *The Battle for the Arab Spring: Revolution, Counter-Revolution and the Making of a New Era*. Yale University Press, 2012. 350 p.
7. Асанбаев М. Б. Аравийские монархии: общество, власть и государство. Алматы: Казахстанский центр гуманитарно-политической конъюнктуры, 2009. 53 с.
8. Богомолов О. У чому історичний сенс арабських революцій. Дзеркало тижня, 2011. № 11 (26 березня – 2 квітня).

References:

1. Istarhov G. Pervye revoljucii XXI veka... Mezhdunarodnaja zhizn', 2011. № 5. S. 46– 52.
2. Dabashi H. *The Arab Spring: The End of Postcolonialism*. N.Y.: Zed Book, 2012. 150 p.
3. Manhire T. *The Arab Spring: Rebellion, Revolution, and a New World Order*. Guardian Books, 2012. 320 p.
4. Magdi A. *After the Spring: Economic Transitions in the Arab World*. Oxford University Press, 2012. 192 p.
5. Trofimov D. A. Islamskij fundamentalizm v arabskih stranah: istoki i realii. Vostok, 1992. № 1. S. 5-27.
6. Noueihed L. *The Battle for the Arab Spring: Revolution, Counter-Revolution and the Making of a New Era*. Yale University Press, 2012. 350 p.
7. Asanbaev M. B. Aravijskie monarhii: obshhestvo, vlast' i gosudarstvo. Almaty: Kazahstanskij centr gumanitarno-politicheskoj kon#junktury, 2009. 53 s.
8. Bogomolov O. U chomu istorij`chny`j sens arabs`ky`x revoljucij. Dzerkalo ty`zhnya, 2011. # 11 (26 bereznja – 2 kvitnya).

Brayilo A. V. Socio-economic Development of the Arab Regional System Countries and the “Arab Spring” as the Evolution of Islamism Catalyzer in the Greater Middle East

The phenomenon of the Islamic extremism rise is directly related to the very political situation that has developed in a number of regions that are marked by heightened conflict index. The emergence of Islamic extremism was promoted by the internal factors of Muslim countries development, where unemployment, the standard of living of the population overwhelming majority, the difficult demographic situation, rather low economic development rates, the low level of authoritative political regimes and their repressive opposition policy, the crisis of national ideology that created a massive social base for the Islamist opposition to secular political regimes. A special role was played by changes in the geopolitical situation in the world as a whole especially this became relevant after the collapse of the USSR and the world socialist system. The position of the USA as the only world hegemonic state strengthened, which became a catalyst for the departure from European samples, as well as the search for ways of original development. The conflict of different types of civilizations – European and Muslim, manifested in almost all spheres of Muslim society, showed the impossibility of blindly copying Western society on Islamic soil. The intensification of the search for new solutions and changes in the priorities in the economic development of Arab countries became a natural phenomenon during the crisis shocks around the world. The basic ideological principles and provisions of any doctrine can, with their radicalization and bringing to the edge, form both extremely positive and negative attitudes towards the place of man in the world and the environment. The ideological component of Islamic radicalism is radical Islam, which consists of fundamentalism, traditionalism and modernism, each of which is a reaction to events in society. Islamic fundamentalism and traditionalism are a defensive reaction to the deviation from the traditions and established norms of culture and society.

Key words: Arab world, the Greater Middle East, “Arab Spring”, Islamism, radicalism, extremism.